

A TÖRTÉNELEMTANÍTÁS ÉS MÓDSZERTANÁNAK FOGALMA*

A szocialista társadalomban, amelynek világnézete tudományosan megalapozott világnézet, amelynek anyagi-technikai bázisa a legfejlettebb természet-tudományok alkalmazásán nyugszik, egy olyan társadalomban, amely program-szerűen törekszik a maximális jólét és a kultúra legszélesebb körű elterjesztésére, hatalmas méretekben megnövekszik *az iskolai tantárgyak társadalmi funkciója, jelentősége*. Ezzel együtt egyre sürgetőbb az igény, továbbfejleszteni a tantárgyak tanításának pedagógiai elméletét, biztosítani az elméleti feltételeit annak, hogy a tantárgyak jól funkcionáljanak a szocialista (kommunista) nevelésben. Nem térhetünk ki a tantárgyi módszertanok legfontosabb kérdéseinek vizsgálata és az eddig elért eredmények továbbfejlesztése elől.

Ezúttal két „alapfogalmat” vizsgáljunk meg, a történelemtanítás fogalmát és a történelemtanítás módszertanának fogalmát. E fogalmak korszerűsítése kihat egész gyakorlati munkánkra.

A történelem mint iskolai tantárgy

A történelemtanítás helyét, feladatait a szocialista nevelés egészével való összefüggéséből kell kibontani. Bár kissé messziről kell indítani a gondolatsort, a kérdés világos pedagógiai logikája érdekében ne térjünk ki előle.

Ha a nevelést a legteljesebb értelemben vesszük, akkor szocialista nevelésen, mint társadalmi tevékenységen, a felnövő nemzedéknek a szocialista (kommunista) társadalmi viszonyok között jelentkező életfeladataira való felkészítését kell értenünk. A szocialista nevelés a társadalmi hatásoknak — közöttük javarészt céltudatos hatásoknak — olyan együttese, amelyeknek segítségével 1. a felnövő nemzedék megszerzi mindazokat a társadalmilag szükséges ismereteket, készségeket, amelyek segítségével a hasznos és alkotó munkában részt vehet; 2. amelyek eszméileg és morálisan felkészítik a munkára és a szocialista (kommunista) társadalmi viszonyoknak megfelelő társas együttélésre; 3. amelyek alkalmassá teszik a kultúra, különösen a művészetek nemes értelemben vett élvezetére.

Bár mindenfajta nevelés társadalmi tevékenység, mégis hangsúlyozni kell, hogy a szocialista (kommunista) társadalmi viszonyoknak megfelelően egyre erőteljesebben táruul fel, valósul meg, válik a pedagógia számára is tudatossá a nevelés társadalmi jellege. A marxizmus klasszikusai többször írtak arról, hogy a szocialista (kommunista) társadalmi viszonyoknak a „társadalmi nevelés”

* A szerző készülő kandidátusi disszertációjának részlete. Elhangzott az MTA didaktikai-metodikai albizottsága 1963. febr. 18-i ülésén. Az előadást követő vita anyagát l. a 256. lapon.

kiterjedése, megvalósulása felel meg. A szocialista (kommunista) társadalomban a fejlődésnek nyilvánvaló tendenciája, hogy a nevelés, amely minden időben társadalmi tevékenység, „társadalmi neveléssé” váljon. A fejlődésnek ez a tendenciája két úton tör előre.

Növekszik a hagyományos nevelési intézmények, elsősorban az iskolák szerepe. Az azokkal járó kiadásokat a társadalom egyre nagyobb mértékben vállalja magára. Nem véletlen, hogy a kötelező és ingyenes középfokú oktatás pár év leforgása alatt éppen a szocializmus egyes országaiban fog megvalósulni.

De ezzel egyidejűleg — a szocialista társadalom anyagi, kulturális felemelkedésének megfelelően növekszik a nem-intézményes nevelési, művelődési tényezők száma és határfoka. Gondolatmenetünk szempontjából ezek közül a legjelentősebbeket kell kiemelnünk, azt, hogy az *önművelés lehetőségei már az iskoláskorúak életében állandó nevelési tényezővé válnak*. A könyv, a rádió, a televízió, a film, a színház, az utazás mind olyan művelődési lehetőségek, amelyek életünket a szabad időben végig kísérik. Nemesak a felnőttek életében, hanem — éppen a társadalom anyagi felemelkedése folytán — *a gyermekek életében is az egyetemes nevelési tényezők leghatékonyabb, legállandóbb eszközei között szerepelnek*.

Bármennyire is igaz az, hogy a szocialista társadalomnak az iskola a legáltalánosabb és legjelentősebb nevelési intézménye, ma már mégsem lehet róla úgy beszélni, hogy hatásával párhuzamosan ne vegyük figyelembe azokat az *állandóan ható egyéb művelődési és nevelési tényezőket*, amelyek az iskola hatásával együttesen, azt átszőve adják a *szocialista ember művelődésének társadalmilag biztosított útját*.¹

Miért kell ezzel a történelemtanítás fogalmának tisztázása közben szembenézni? Mert számos, a tantárgy tanítása szempontjából lényeges kérdésben ezt alapszituációnak kell tekintenünk. Hol, milyen helyzetekben jut a tanuló történelmi ismeretekhez, élményekhez? Mikor érik történelmi műveltségét tartós, vagy kiegészítő hatások? Olyan kérdések, amelyeknek megválaszolásában nem elegendő csupán a hagyományos iskola-szituációból vagy éppen a történelemórából kiindulnunk. Számolnunk kell azzal, hogy a nevelés társadalmi jellege egyre jobban kiteljesedik, hogy az ismeretszerzés hagyományos iskolai útja felfrissül, bővül, a társadalom és benne a gyermektársadalom anyagi felemelkedése útján „életszerűbb” lesz. Ha a szocialista (kommunista) társadalmi viszonyoknak megfelelően akarjuk felvetni a kérdéseket, számolnunk kell azzal, hogy objektív értéküket tekintve egyre jobban összegeződnek az iskolaszituáció és a nem-iskolaszituáció művelődési hatásai. Számolnunk kell azzal, hogy a mi társadalmi viszonyaink átalakítják az ismeretszerzés, az egyes tantárgyak tanításának pedagógiai folyamatát. Sem a történelemtanítás marxista tartalma, sem a történelemtanítás módja nem szorul többé a hagyományos keretek és eljárások közé.

A történelemmel, mint iskolai tantárggyal, a múlt konkrét bemutatásán keresztül a társadalom mozgástörvényeinek ismeretébe vezetjük be az ifjúságot. Más tantárgyakkal való kapcsolatait tekintve igen lényeges vonása, hogy egyaránt vizsgálja az alaphoz és a felépítményben végbemenő legáltalánosabb törvényszerűségeket. A felépítmény egyes ágazatainak belső, immanens törvényei nem tartoznak a történelemtanítás köréhez, de a felépítménynek az alappal való legáltalánosabb összefüggései, tehát az állam, a politika, az ideológiák, a művészetek társadalmi és osztálymeghatározottsága igen. A történelem más

¹ A modern burzsoá nevelés is számol az iskolán kívüli hatásokkal, közöttük az önképzéssel is. De ezek a lehetőségek csak a jómódú társadalmi rétegek gyermekei számára adóttak, nem jellemzők a burzsoá társadalmi viszonyokra és az alapvető pedagógiai szituációra.

társadalomtudományi és művészi tantárgyak, sőt a természettudományi tantárgyak tudománytörténeti vonatkozásai szempontjából *megalapozó* jellegű.

A múltat közel két évszázada már nem „a történettudomány”, hanem „a történeti tudományok” vizsgálják. A társadalomtudományok és történeti tudományok nagyarányú differenciációja és kölcsönhatása folytán az alapban és a felépítményben végbemenő változások vizsgálatával konkrétan vagy elméleti jelleggel különböző tudományok foglalkoznak, mint a marxizmus-leninizmus — azon belül a történelmi materializmus, a politikai gazdaságtan —, a gazdaságtörténet, a technikatörténet, az állam- és jogtörténet, a kultúrtörténet, a művészetek története stb. Az iskolai történelemtanítás tananyagát ezeknek a tudományoknak a kutatásaiból merítjük. *Összetett tananyaggal* állunk szemben. Ha elfogadjuk normatív elvként azt, hogy a történelemmel, mint iskolai tantárggyal, *a múlt konkrét bemutatásán keresztül* a társadalom mozgástörvényeibe, tehát az *alapban és a felépítményben végbemenő folyamatok legáltalánosabb törvényszerűségeibe* vezetjük be a tanulókat, akkor azt is tudomásul kell vennünk, hogy a történeti tudományok differenciációjának megfelelően az *iskolai történelem összetett, komplex tantárgy*. Az összetevőkből szervesen felépített, egységes művelődési anyagot formálni már *nem* a történeti tudományok feladata, hanem sajátosan *didaktikai feladat*. **T a n t á r g y r ó l a s z ó d i d a k t i k a i é r t e l m é b e n c s a k a k k o r b e s z é l h e t ű n k , h a a z ö s s z e t e v ő k b ő l s i k e r ű l t s z e r v e s e n f e l é p i t e t t m ű v e l ő d é s i a n y a g o t f o r m á l n u n k m e g h a t á r o z o t t p e d a g ó g i a i c é l o k s z o l g á l a t á b a n .**²

Éppen azért, mert a történelemtanítás felöleli a társadalmi mozgás legfőbb törvényszerűségeit, számos más tantárggyal érintkezésbe kerül. Ezekkel való viszonyát tisztázni kell. Ez egyben össztantervi kérdés és függ azoktól az elvektől is, amelyek valamely tantervben a tantárgyak közötti munkamegosztást szabályozzák. *Össztantervi összefüggésekben rejlik a magyarázata annak, hogy a történelemtanítás összetettsége bizonyos határok között növelhető vagy csökkenthető*. A most készülő, az iskolareformot szolgáló történelemtantervben a tantárgy összetett jellege fokozott mértékben került az előtérbe.

A tantárgy helyének, funkciójának, feladatainak felismerésében tehát igen széles mezőről, az egész szocialista nevelésből, valamennyi egymással kapcsolatban álló tantárgy művelődési anyagának áttekintéséből kell kiindulnunk. A szocialista társadalomban az emberi művelődés legszélesebb lehetőségein belül kell megkeresnünk a történelemtanítás helyét, formáit, következetesen számolva a kiegészítő hatásokkal, amelyek beleépülnek a szervezett történelemtanítás eredményeibe.

Ezek után megkockáztathatjuk a meghatározást: *Az iskolai történelemtanítás a múlt konkrét bemutatásán keresztül a társadalom legáltalánosabb mozgástörvényeinek ismeretébe vezet be az ifjúságot. Jellegénél fogva összetett tantárgy. Számos más tantárgyra nézve megalapozó szerepe van. Formáját tekintve az ismeretszerzés legkülönfélébb lehetőségeinek egysége*. Felhasználja és elrendezi a tanulók különböző úton-módon szerzett történelmi tárgyú ismereteit.

Ez a meghatározás nem fedi a jelenlegi gyakorlatot, de tükrözi a fejlődés tendenciáját. Ma még nem dicsekedhetünk azzal, hogy a marxista történelem-

² Megemlítem az „összetett, komplex tantárgy” és a „tantárgy-komplex” közötti elvi különbséget. Előbbire láttunk példát. Az utóbbi úgy jön létre, hogy megszüntetjük a hagyományos tantárgyak önálló tantervi státusát és két-három tantárgyból komponálunk egységes művelődési anyaggal rendelkező új tantárgyat. Nem tanítunk pl. történelmet, irodalmat, művészet-történetet, hanem a hármat együtt. Legközelebbi hazai példája NÉMETH LÁSZLÓ hódmezővásárhelyi kísérlete.

tanítás pedagógiai szempontból ennyire korszerű lenne. De azon kell fáradoz-
nunk, hogy mihamarább azzá váljon.

A történelemtanítás módszertanának fogalma

A történelemtanítással legközvetlenebbül foglalkozó tudomány a törté-
nelemtanítás módszertana. *Tárgya* a történelem eredményes iskolai tanítása.

Fogalmával kapcsolatban tudományrendszertani szempontból a következő
kérdések vetődnek fel:

Pedagógiai vagy történettudományi diszciplína-e?

Miért tekinthető alkalmazott tudománynak?

Melyek kapcsolatai más tudományokkal?

Jelenlegi pedagógiai gyakorlatunkban elterjedt néhány nézet, amely vala-
milyen irányban álláspontot jelent e kérdésekkel szemben. Ezek a nézetek a
következők:

a) „Az iskolai történelemtanítás alkalmazott történettudomány.”³ A tör-
ténelemtanítás módszertanának legfőbb feladata a történettudomány inter-
pretálása iskolai célokra.

b) A történelemtanítás módszertana alkalmazott didaktika, „szak-
didaktika”. Ez a felfogás — más tantárgyakkal kapcsolatban is — főként az egye-
temek munkájában kapott helyet.

c) Jól körülhatárolható álláspontot tükröz ez a kifejezés: valamely tan-
tárgy, pl. a történelemtanítás „módszertana”, „metodikája”.

d) Néhány éve feltűnt egy új fogalom is: valamely tantárgy, pl. a törté-
nelemtanítás „tantárgypedagógiája”.⁴

E problematika valamennyi tantárgyat érintő megvizsgálására vállalkozott
a közelmúltban NAGY SÁNDOR egyetemi tanár „Didaktika és metodika” c.
tanulmányában.⁵ Ez a dolgozat igen megkönnyíti az egyes tantárgyak módszer-
tana fogalmának tisztázását.

Mennyi igazság van abban, hogy „a történelemtanítás alkalmazott történet-
tudomány?”⁶ Az iskolai történelemtanítást alkalmazott történettudománynak
lehet tekinteni abban az értelemben, hogy a történettudomány eredményeit
a felnövő nemzedék művelésének és nevelésének, a társadalmi tudat formálásá-
nak eszközévé tesszük. Valóban: ezeknek a céloknak a szolgálatában „alkalmaz-
zuk” a történettudományt. Nem magát a történettudományt tanítjuk, hanem
csupán annak alkalmazott változatát. Az állítás tehát igazságot fejez ki. De vajon
kifejezi-e a teljes igazságot? Ugyanis annak a kérdésnek a vizsgálata, hogy
melyek a történettudomány iskolai célokra való alkalmazásának *feltételei*, kívül
esik a történettudomány vizsgálódásainak körén és a történettudományból
magából nem vezethető le. Az alkalmazás feltételeit csak más tudományok,
pl. a pedagógia, pszichológia stb. segítségével tudjuk megvizsgálni. Ebben az
állításban csupán *részigazság* fejeződik ki. A történelemtanítás módszertanának
erős leszűkítése úgy értelmezni ezt a tudományt, hogy lényegét tekintve a törté-

³ Elhangzott a Történelmi Társulat Tanári Tagozatának egyik, 1961-ben tartott módszer-
tani ülésén UNGER MÁTYÁS előadó megfogalmazásában. Nyomtatásban Századok, 1962. 5—6. sz.
823. l.

⁴ Ez a szóhasználat az utóbbi 5—6 évben igen elterjedt a volt KPTI és PTI tudományos
munkatársainak körében. 1962-ben az egyetemi programok vitáján, sokszorosított szövegben
találkoztam ezzel a címmel: „A történelemtanítás pedagógiájának egyetemi programja.”

⁵ Tanulmányok a neveléstudomány köréből. 1961. Akadémiai Kiadó.

nettudomány magyarázása, közvetítése iskolai célokra. A metodikai irodalomban vannak szép számmal ilyen művek. Nálunk közismertebbek Jefimov módszertani könyve az újkori történelemtanításhoz, Filla István kézikönyve a VI. o. ált. isk. történelemtanításhoz.

Mennyiben tekinthető valamely tantárgy módszertana, pl. a történelemtanítás metodikája „szakdidaktikának”, azaz „alkalmazott” didaktikának? A didaktika az oktatás általános elmélete. Benne a tantárgyak tanításának közös, általános törvényszerűségei tükröződnek. A didaktika éppen ezért nélkülözhetetlen az egyes tantárgyak módszertana, a történelemtanítás módszertana számára. Az egyes tantárgyak tanításában azonban nem csupán az oktatás általános törvényszerűségei érvényesülnek. Ezek az általános törvényszerűségek mindig azok között a sajátos feltételek között hatnak, amelyek az egyes tantárgyak tartalmának, feladatainak sajátosságaiból fakadnak. A tanítás és tanulás *általános* törvényszerűségei a történelemtanításban mint *különösen*⁶ jelennek meg. Valamely tantárgy — a történelemtanítás — módszertanának a létjogosultsága az oktatás általános elmélete mellett éppen abból ered, hogy megvizsgálja, melyek a tantárgy tanításának azon sajátosságai, amelyeken keresztül a nevelés általános célkitűzései megvalósításához hozzájárul. Az alkalmazás ténye a didaktikával való összefüggésben is fennáll, de nem meríti ki a teljes igazságot. A „szakdidaktika” kifejezés is csupán *részigazságot* tükröz. A korábbi években megírt szaktárgyi módszertanok⁷ általában nem léptek túl a metodikának „szakdidaktika” jellegű művelésén. A történelemtanítás rendszerező módszertanának teljesebb — nem csupán szakdidaktika jellegű — értelmezésére a hazai irodalomban először VAS KÁROLY főiskolai tanár tett kísérletet.⁸

Mi a tudományos tartalma a „módszertan”, „metodika” kifejezéseknek? Mindenfajta tudományos munka körében *módszertanon, metodikán általában valamely feladat indokainak vizsgálatát és a feladat eredményes megoldásának elvi rendjét szokás érteni*. A tantárgyi „módszertan”, „metodika” kifejezésnek is ez a tudományos tartalom felel meg. Ebben a felfogásban nyitott kérdés marad, hogy a tartalom kiválogatásának kérdései a módszertan tárgyához tartoznak-e. A módszertan fogalmát a közvélemény igen gyakran csupán a „módszerek” kérdésre korlátozza, leszűkíti a módszertannak, mint tudománynak a funkcióját.

A fentiekből az tűnt ki, hogy a történelemtanítás, illetve módszertana az eddig felsorolt, vele szoros kapcsolatban levő tudományokkal az alkalmazás viszonyában áll. Ezen a nyomon eddig csak részigazságokig jutottunk el. A pedagógiával való milyen szélesebb összefüggés tükröződik ebben: „*tantárgypedagógia*?” Ismét csak vissza kell térnünk a történelemtanításnak a szocialista nevelés egészében elfoglalt helye kérdéséhez. A történelemtanítás nem csupán a művelődés egy részterülete. Általános képzési, nevelési célokat szolgál. Az egyes

⁶ FALUDI SZILÁRD a Pedagógiai Tudományos Intézet sokszorosított belső kiadványainak sorában „Az 1957-es év munkálataiból” c. kötet előszavában a következőket írja: „A szakmódszertani típusú kutató munka valamely tantárgy tanításában vizsgálja az általános, közös törvényszerűségek sajátos érvényesülését . . .” „. . . az általános didaktika és a szakmódszertanok nem az egész és a rész, nem egyszerűen az „elvek” és a „kivitelezés”, nem is a „főlé- és az alárendeltek”, hanem az általános és a különös viszonyában vannak egymással, egymásra kölcsönösen hatnak.” 7. l.

⁷ Az elmúlt évek során volt alkalom megismerkedni BIRÓ SÁNDOR, KISLAKI KÁROLY, KÖVES KÁROLY és LÉVAI BÉLA egyetemi történelmi módszertani előadásainak tematikájával, vitára bocsátott egyes részleteivel.

⁸ VAS KÁROLY kézirat jelleggel megírt módszertani művének két változata van. A történelemtanítás módszertana (az állami pedagógiai főiskolák részére). 1956. és 1960. Mindkettő a Felsőoktatási Jegyzetellátó kiadásában.

tantárgyak a szocialista (kommunista) nevelés egész programjának részét alkotják, a nevelés általános célkitűzései megvalósításának eszközei. A szocialista (kommunista) nevelés egészével az általános és a különös, az egész és a rész, a cél és az eszköz viszonyában állanak. Nem csupán a művelés részei, az egész személyiség fejlesztését is szolgálják.

A felnövő nemzedék nevelésének tudománya a pedagógia, összes belső ágazataival együtt (bevezetés a pedagógiába, neveléstudomány, oktatástudomány, neveléstörténet, oktatás- és neveléstudomány).⁹ Az egyes tantárgyaknak a szocialista (kommunista) nevelés egészében elfoglalt helye alapján szükség van arra, hogy tanítás közben az egészében vett pedagógiára támaszkodjunk, valamennyi belső ágazatával együtt. Tehát tudatában legyünk a tantárgy társadalmi funkciójának (a nevelés és képzés társadalmi funkciójával a „bevezetés a pedagógiába” foglalkozik). Felhasználjuk a neveléstudományt és az oktatástudományt által feltárt pedagógiai törvényszerűségeket. Támaszkodunk pedagógiatörténeti ismeretekre, pl. a tantárgy tanításának története során lesűrődött elvi értékű tapasztalatokra. Alkalmazzuk az oktatás- és neveléstudományban feltárt pszichológiai törvényszerűségeket. Azaz a történelemtanításban alkalmazzuk minden belső ágazatával a pedagógiát. A „tantárgypedagógia” név, mint a szaktárgyi módszertanok legújabb megnevezése, tartalmi szempontból helyesen tükrözi a tantárgyi módszertanoknak, metodikáknak a pedagógia egészéhez való viszonyát. Benne az a helyes álláspont tükröződik, hogy valamely tantárgy tanításában nem csupán didaktikai, hanem teljes pedagógiai szemléletre van szükség.

Nagy Sándor említett tanulmánya a metodika fogalmát a „tantárgypedagógia” értelmében határozza meg: „A metodika ugyanis — korszerű fogásban — nem lehet más, mint a pedagógiának olyan rész tudománya, amely megállapítja az egyes tantárgyakra nézve azokat a feltételeket, amelyek a tárgy sajátos természetéből következően leginkább biztosítják, hogy a nevelés, a képzés és az oktatás feladatait az adott tárgy anyagának feldolgozásában a legeredményesebben oldjuk meg.”¹⁰

Fel kell vetnünk következetesen a kérdést: vajon minden vonatkozásban alkalmazott tudomány a történelemtanítás módszertana? E tantárgy tanítása közben nem csupán az említett tudományok alkalmazására kerül sor. Attól függően, hogy milyen mértékben összetett, több más tudomány alkalmazása is. Említsük meg mindenképp a marxista—leninista filozófiát, amely eszmei alapja a szocialista nevelés művelődési, világnézeti, erkölcsi célkitűzéseinek, és amely közelebbről egyik alapja magának a marxista történelemtudománynak. Fel kell sorolnunk még a politikai gazdaságtant, a technika- és a tudománytörténetet, az alkotmányjogot, a művészetek történetét. A történelemtanítás módszertanának más tudományokkal való kapcsolatában nem találunk olyant, amely ne az alkalmazás viszonya lenne.

Milyen összefüggések, elvek szabályozzák e sokféle tudomány célszerű alkalmazását? A gyermekek, az ifjúság nevelésének (értsd oktatásának, képzésének és nevelésének) elvszerű, tervszerű programja, olyan rendező elvek, amelyeknek tudományos vizsgálata a pedagógia feladata.

Ezek után megkockáztathatjuk a határozottabb álláspontot is: A történelemtanítás metodikája nem tartozik közvetlenül a történeti tudományokhoz.

⁹ Vitatható, hogy az oktatás- és neveléstudomány a pedagógiába vagy a pszichológiába tartozik-e?

¹⁰ I. m. 15. l.

A többi tantárgy módszertanával együtt a pedagógiának viszonylag önálló része, belső ágazódása.¹¹

Miben rejlik önállósága és miért viszonylagos ez az önállóság? Valamely tudomány körülhatárolásának alapját a megnevezett tudomány vizsgálódásainak tárgyát képező törvényszerűségek adják. Ezzel a szemponttal a marxista történelemtanítás hazai irodalmában először VAS KÁROLY módszertani könyvében találkozunk: „A történelemtanítás módszertanának tárgya a történelmi ismeretek közlésében, elsajátításában és a történelemtanítás útján folyó nevelésben érvényesülő törvényszerűségek.”¹²⁻¹³ FALUDI SZILÁRD az egyes tantárgyak tanítása közben fellépő törvényszerűségeket két oldalról közelíti meg. Vannak olyanok, amelyek az oktatási-nevelési szituációban közösek és olyanok, amelyek a szaktárgy tartalmának belső sajátosságaiából fakadnak. „A szakmódszertani típusú kutatómunka valamely tárgy tanításában vizsgálja az általános, közös törvényszerűségek sajátos érvényesülését, valamint azokat a törvényszerűségeket, amelyek sajátosan az adott tárgyhöz kötöttek.”¹⁴

A történelemtanítás módszertanának feladata tehát megvizsgálni: *hogyan hatnak a pedagógiában és a pszichológiában feltárt törvényszerűségek azok között a sajátos feltételek között, amelyek a történelemtanítás tudományos alapokkal bíró tartalmából, tartalmának sajátosságaiból adódnak. Hogyan hatnak ezek a törvényszerűségek a történelemtanítás tananyagának kiválasztására és feldolgozására, illetve: a történelemtanítás meghatározott tananyaga és annak feldolgozása közben érvényesülnek-e a pszichológia és pedagógia azon törvényszerűségei, amelyeknek érvényesülése feltétele az oktatás, képzés és nevelés eredményeinek?* E kettős megközelítésben rejlik a pedagógia körén belül a szaktárgyi módszertanok viszonylagos önállóságának magyarázata.

Összegezve a történelemtanítás módszertanának fogalmáról végzett vizsgálódást:

A történelemtanítás módszertana a történelem eredményes iskolai tanításával foglalkozó tudomány. Tárgya az iskolai történelemtanítás. Funkcióját tekintve a tantárgy pedagógiája. Jellegénél fogva alkalmazott tudomány. Tekintettel arra, hogy több tudomány és tudományág célszerű és elvszerű alkalmazása, ezért *komplex-tudomány*. Művelőitől igen sokirányú tudományos felkészültséget kíván. Belső egységét a tananyag összetevőinek szaktudományi sajátosságai és a történelem eredményes tanítása közben érvényesülő pedagógiai-pszichológiai törvényszerűségek sokirányú és egymásra is ható meghatározottsága biztosítják. A történelemtanítás módszertana tudományrendszertani szempontból — miként a szaktárgyi módszertanok általában — *a pedagógia egyik viszonylag önálló területe. Célja a gyakorlat, az iskolai történelemtanítás segítése. Ajánlatos volna, ha megnevezése pontosabban kifejezné lényegét és meghonosodna az új terminus, „a történelem tantárgyi pedagógiája”.*

¹¹ A történelemtanítás módszertanával foglalkozó szakirodalomban ez az álláspont olvasható JEFIMOV szerzőnél: „A történelemtanítás módszertana egyike a pedagógiai tudományoknak, a pedagógia egyik ága...” A. V. JEFIMOV „A történelemtanítás módszertanának, mint tudománynak néhány kérdése”. Az OSzSzSzk Pedagógiai Tudományok Akadémiájának Értesítője, Moszkva, 1958. 28. l. (oroszul).

¹²⁻¹³ VAS KÁROLY i. m. 1960. 12. l. Vö. A. BORNHOLTZOWA lengyel szerző dolgozatával, „A történelem módszertanának tárgya és jellege, valamint feladatai és szükségletei az iskolai oktatás jelenlegi helyzete alapján” címmel. Historia i Nauka o Konstytucji, 1957. 4/5. sz.: „Az iskolai tantárgy tanítási elméleteként értelmezett módszertan, mint tudomány a törvényszerűségeket kutatja...” (magyar fordításban).

¹⁴ Faludi i. m. 7. l.

E fogalom tisztázásának nagy jelentősége van a történelemtanítás módszertanának művelésében, gyakorlati kihatásaiban.¹⁵ Ismeretes, hogy a tudomány és a gyakorlat szempontjából egyaránt valamely kiindulási pont teljessége vagy hiányos volta, helyessége vagy helytelensége, akárcsak részleges tévedései, milyen döntőek lehetnek. A történelemtanítás módszertana fogalmának tisztázása, akárcsak a történelemtanításnak, mint iskolai tantárgynak, a fogalmi tisztázása, e fogalmak korszerűsítése szinte követeli egyéb kérdéseink felülvizsgálását, korszerűsítését. Ebből a szempontból igen kedvező időszakban vagyunk. Az iskolareformmal éppen erre törekszünk.

Visszahat-e a történelemtanítás metodikája azoknak a tudományoknak a fejlődésére, amelyeknek célszerű pedagógiai alkalmazása elvi tartalmát adják? Kimutatható, hogy közvetlenül vagy közvetve valamennyire visszahat. A legközvetlenebb a kölcsönhatás a szaktárgyi metodikák és a didaktika, az oktatás általános elméletének fejlődése között. Emlécsak a metodikák táplálkoznak a didaktikából, fordítva is legalább ilyen mértékben fennáll ez. A szaktárgyi metodikák fejlődése fejlesztően hat az oktatás általános elméletének fejlődésére is. A visszahatás — ha lazább összefüggésben is — a történettudomány, a politikai gazdaságtan, a művészettörténet és más, már említett tudományok között is fennáll. Az iskolai gyakorlat, a társadalmi tudat formálásának gyakorlata követelményeket támaszt e tudományok művelésével szemben. A marxista történettudományt az utóbbi években sorozatosan érték jogos bírálatok azért, mert egyes kérdésekben helytelen irányban hatott a társadalmi tudat alakulására, tovább táplált nacionalista nézeteket, a politikai gazdaságtant azért, mert nem támogatta kellő mértékben azt, hogy tisztán lássunk korunk fő gazdasági kérdéseinek megítélésében, és így tovább. Az iskolai gyakorlat, mint a társadalmi tudat átalakításának egyik legjelentősebb területe, mintegy kontroll alatt tartja az érintett tudományok fejlődését. Innen is, akárcsak a tudományt fejlesztő sok más területről, jelzések érkeznek az érintett tudományok részbeni lemaradásáról. Meggyőző lesz egyetlen példa is: az egyetemestörténeti, „világtörténeti” kutatások továbbfejlesztésére, az európacentrizmus leküzdésére a legsürgetőbb igények éppen az iskolai oktatás felől jelentkeznek.

Kétségtelen azonban, hogy a legerőteljesebb a metodikáknak a didaktikára való visszahatása.

¹⁵ Összehasonlítás, mérlegelés céljából idézem három különböző szerző meghatározását a marxista történelemtanítás módszertanának fogalmáról.

„A történelemtanítás módszertana tudományos diszciplína, amely kimunkálja a történelemtanítás tartalmának, megszervezésének és módszereinek kérdéseit megfelelően a tanulók életkori sajátosságaival, követve a szovjet iskola oktatási és nevelési céljait, a kommunista nevelés feladatait.” A. A. VAGIN—N. V. SZPERANSZKAJA: A történelemtanítás módszertanának alapvető kérdései a felsőbb osztályokban. Ucspedgiz, 1959. Moszkva, 71. l. (oroszul).

„A történelemtanítás módszertana egyike a pedagógiai tudományoknak, a pedagógia egyik ága, tanulmányozza a történelemtanítás feladatait, szervezetét, tartalmát, módszereit és eljárásait, a tanár munkáját, a tanulást a tanulók részéről.” JEFIMOV i. m. 28. l. (oroszul).

„Az iskolai tantárgy tanítási elméleteként értelmezett módszertan, mint minden tudomány, a törvényszerűségeket kutatja; a valóság bizonyos részét vizsgálja, — kutatja a tanulók ismeretszerző folyamatát, az oktatás folyamatának törvényszerűségeit és azokat a feltételeket, amelyek között ez végbemegy. A pedagógiai tudomány pszichológiai eredményeire támaszkodik, kötelezik a bizonyítás, magyarázás, következtetés általános törvényei vagy szabályai. Minthogy azonban a történelem módszertana az oktatás folyamatát „nem általában” mutatja, hanem egy meghatározott tárgynak, a *történelemnek* tanítási folyamatát vizsgálja, figyelembe kell venni ennek sajátosságát, a tudomány metodológiájával való szoros kapcsolatát. A módszertan azokat a pedagógiai tényeket elemzi, amelyek a tanulóknak a tanító által irányított ismeretszerző folyamata során támadnak.” A. BORNHOLZOWA, i. m.

A történelemtanítás módszertanának tematikája

Milyen kérdéseket ölel fel a történelemtanítás rendszerező módszertana? — melyeket kell megvizsgálnia és melyek azok, amelyek nem esnek „hatáskörébe”? Napjaink hazai és külföldi, marxista és nem-marxista módszertanaiban egészen eltérő felépítésű művekkel találkozunk. Vizsgáljuk meg ezek néhány típusát. Az összehasonlítás érdekében vázlatosan ismertetem néhány rendszerező módszertan tematikáját.

VAGIN—SZPERANSZKAJA (szovjet szerzők):¹⁶

Első rész: A történelemtanítás tartalma a felsőbb osztályokban, eszmei, művelődési és nevelési feladatai.

Második rész: A tanár élő beszéde, szemléltető eszközök és a történelemtankönyv a felsőbb osztályok történelemtanításában.

Harmadik rész: A történelemóra.

Negyedik rész: A tanulók önálló munkájának irányítása.

JEFIMOV (szovjet szerző):¹⁷

Első rész: A történelemtanítás módszertana mint tudomány. Törvényszerűségei. A képzetek és fogalmak rendszere a történelemtanításban. A történelemnek a jelenkorral való kapcsolata és a különböző korok összehasonlításának problémája.

Második rész: A történelemtankönyv problémái. A történelemtankönyv általános feladatai. A történelemtankönyv és a tananyag struktúrája és logikai jegyei. A tények kiválasztása, azok hitelességének kérdése. A periodizáció és a tagolás kérdései a tankönyvben. A történelemtankönyvek néhány vonása Angliában és az USA-ban. A tankönyv nyelvezete és kiállítása.

WEITENDORF (szerkesztésében, NDK):¹⁸

I. A képzés és nevelés céljai és feladatai a történelemtanításban.

II. A történelemtanítás módszertani kérdései. Az oktató- és nevelőmunka folyamatossága a történelemtanításban. A történelemtanítás kapcsolata a társadalmi gyakorlattal, a tanulók életével és tapasztalatkörével. A tanulók alkotó együttműködése és önálló történelmi gondolkodásra nevelésének útjai és eszközei. Fejlődépszichológiai következtetések a történelemoktatás módszertani kialakítására vonatkozóan.

III. Gyakorlati útmutatások az egyes osztályok tananyagának feldolgozásához.

SLOWIKOWSKI—WRÓBEL (lengyel szerzők tervezete):¹⁹

A történelemtanítás módszertanának tárgya, köre és feladatai. A történelem mint tudomány és mint tantárgy. A tananyag kiválasztásának ismérvei. Az iskolai tantervek. A történelemtanítás célja. A tanuló és a megismerés folyamata. A tanító szerepe a tanuló megismerési folyamatának irányításában. A történelemtanár személyisége. A történelmet tanítók képzése és továbbképzése. A történelemtanító munkájának alapvető módszerei. A módszerek tárgyalása. Az ismétlés.

A történelemtanítás formái. A tanulók ismeretei értékelésének ismérvei. Módszertani eszközök. Regionalizmus. Aktualizálás. A történelem kapcsolata a többi tantárggyal.

VAS KÁROLY:²⁰

A történelemtanítás módszertanának tárgya, feladatai, felosztása. A módszertan tudományának alapkérdései.

A történelemtanítás általános iskolai szervezete.

¹⁶ I. m.

¹⁷ I. m.

¹⁸ FRIEDRICH WEITENDORF szerkesztő: *Geschichtsunterricht. Methodisches Handbuch für den Lehrer* (Volk und Wissen. Berlin, 1961. — Részletek magyar fordításban).

¹⁹ T. SLOWIKOWSKI—ST. WRÓBEL: *Történelem módszertani kézikönyv vázlatának tervezete*. Közli a *Wiadomości historyczne*, 1959. 6. sz. 357—377. l. (magyar fordításban).

²⁰ I. m. 1960-as kiadás.

A történelemtanítás folyamata, mint a megismerés és a nevelés folyamatának egysége. Világnézeti és erkölcsi nevelés az általános iskolai történelemtanításban.

A történelemtanítás módszerei.

A történelemóra.

A történelemtanár órán és iskolán kívüli munkája.

REINHARD (francia szerző, a Sorbonne professzora):²¹

A történelem tanításának szükségessége és nehézségei. A történelmi idő. A történelem és a földrajz. Melyik történelmet tanítsuk? Képek és képsorok. A történelemóra. Helytörténelem és nemzeti történelem. Az életrajzok szerepe a történelemtanításban. A történelem helye az oktatás rendszerében. „Ad usum Delphini.”

OLTROGGE (nyugatnémet szerző):²²

I. Alapvetés. Van-e történelmi objektivitás? Történelem és értéktudomány. Mi a történelem? A történelemtanítás feladata és célja az irányelvek tükrében is. Munkánk ifjúságlélektani előfeltételei. Az anyagkorlátozás útjai: súlypontképzés és témafeltáró történelemoktatás. Alapelvek az anyagkiválasztáshoz. Más szakokkal való együttműködés. Történelem és állampolgári ismeretek. Lakóhelyismeret, a tartományok története és Kelet-Németország.

II. A tanterv felépítése és az anyag kiválasztása. Javaslatok a bevezető tanfolyam felépítéséhez. A fő kurzus tanterve kidolgozásának előmunkálatai. A történelemoktatás befejezése.

III. A történelemtanítás megformálása, módszertani kérdések.

A vázlatosan ismertetett hat rendszerező módszertan összehasonlítását végezzük el a következő szempontok szerint: Milyen kiindulási pontok lehetségesek? Mi az, ami közös ezekben a művekben? Foglalkoznak-e a tantárgy sajátosságaival? Foglalkoznak-e oktatáspszichológiai kérdésekkel? Mi az, ami valamennyiből hiányzik? Milyen kérdéseket öleljen fel a történelemtanítás rendszerező módszertana és mi legyen azok elvi logikája?

A kiindulás pontját tekintve a *történettudomány alapvető szemléleti, tudománymetodikai, világnézeti kérdéseiből* indul ki JEFIMOV már többször idézett művében. Az első bevezető fejezet a történettudomány módszereivel foglalkozik. A történetkutatás két útját, a burzsoá és a marxista utat hasonlítja össze. JEFIMOV módszertani művének kiindulási pontja maga a történettudomány.

Egészen más világnézeti alapról, de a kiindulás pontját tekintve hasonló beállítású a nyugatnémet OLTROGGE idézett műve, amelynek — mint láttuk — az első fejezete szintén magával a történettudománnyal foglalkozik.

Kiindulás pontját képezheti a *történelemtanítás céljának és feladatainak* tüzetes vizsgálata. Ebből a szempontból jellegzetes a WEITENDORF szerkesztésében, az NDK-ban megjelent módszertani kézikönyv elvi alapvetése. Ennek első fejezete a történelemtanítás feladatait vizsgálja.

A *tanítás tantervi tananyagának részletes ismertetéséből* indul ki VAGIN és SZPERANSZKAJA idézett műve. A tananyag ismertetéséhez kapcsolják az eszmeiművelődési és nevelési feladatok elemzését. Ez a mű a tananyag kiválogatásának szempontjaival, tehát tantervelméleti kérdésekkel nem foglalkozik. A tananyagot (tanterv, tankönyvek) adotttnak tekinti. A szovjet módszertani irodalomra általában jellemző, hogy a szerzők a tantervelméleti kérdéseket kívül hagyják a módszertan vizsgálódásainak körén. A tananyag kijelölését „állami feladatnak” tekintik. A tantervelméleti kérdések felvetésével a legtudatosabb formában a lengyel szerzők tervezetében és OLTROGGE művében találkozunk. VAS KÁROLY a meglevő tanterveket és tankönyveket ismerteti.

Érdekes indítású a lengyel szerzők tervezete és VAS KÁROLY módszertani könyve. Ezek a *történelemtanítás módszertanának fogalmából* indulnak ki.

²¹ MARCEL REINHARD: L'enseignement de l'histoire et ses problèmes. Presses Universitaires de France, 1957.

²² WILHELM OLTROGGE: Der Geschichtsunterricht. Berlin—Hannover—Darmstadt, 1958. (Részletek magyar fordításban.)

REINHRAD, a Sorbonne professzora rövid bevezetés után az első fő kérdés-ként *a tantárgy egyik kétségtelenül legjellegzetesebb didaktikai vonását, az időbeliség kérdését* boncolja.

És végül, említsünk még meg egy kiindulási pontot, *a tantárgytörténetet*. Erre is volt már példa. 1953-ban magyar munkabizottság alakult a művelődésügyi minisztérium kezdeményezésére SIMON GYULA szerkesztő vezetésével a történelemtanítás módszertanának kidolgozására. A bizottság megvitatta a tematikát,²³ amelynek a kiindulás szempontjából az volt a jellegzetessége, hogy terjedelmes bevezető fejezetet szánt a történelemtanítás hazai történetének. Majd áttért a marxista történelemtanítás céljára, feladataira. Ebben a logikai sorrendben a tantárgytörténet azért volt indokolt, mert mintegy alapját képezte a marxista történelemtanítás és az előző hazai történelemtanítási irányzatok összehasonlításának, a marxista történelemtanítás elvi indoklásának. — A már idézett OLTROGGE művében is találunk rövid, az utóbbi 50 évre visszapiillantó bevezetést.

A kiindulás pontját tekintve tehát igen nagy eltérések mutatkoznak az említett művek között. Nemcsak a történelemről, mint tudományról, a történelemtanítás tananyaga alapjáról vallott nézeteik lehetnek merőben mások. A fő kérdések belső logikáját is másként állítják fel. A logikai felépítés tekintetében viszont sok hasonlóság mutatkozhat marxista és nem-marxista művek között.

A történelemtanítás módszertanának kiindulási pontjára nézve fel kell tennünk néhány határozott kérdést:

Milyen értelemben, milyen módon kell a történelemtanítás módszertanának a történettudomány kutatási módszereivel, világnézeti alapjaival foglalkoznia? A történelemtanítás módszertanának tisztáznia kell, a történettudomány különböző irányzatai közül melyiket tekinti ismeretanyagában és szemléletében a történelemtanítás tananyaga és az általa sugárzott világnézet alapjának. Ennek a kérdésnek a tisztázása *döntő a történelem egész tanítására, társadalmi funkciójára nézve.*

E dolgozat előző részeiben tisztázódott a történelemtanítás, a történelemtanítás módszertanának viszonya a marxizmus—leninizmushoz, a marxista történettudományhoz. A történelem tanításában és módszertanában *alkalmazzuk* ezeket. Nem felesleges tehát kitérni arra, hogy éppen ezért a történettudomány kutatási módszereivel, alapvető világnézeti kérdéseivel elsődlegesen magának a történettudománynak kell foglalkoznia. A történelemtanítás módszertana szempontjából a marxista történettudományt, mint az oktatás tartalmának szak tudományi alapját adottnak tekintjük. Ha a történelemtanítás módszertanát tudományrendszertani szempontból jól el akarjuk határolni magától a történettudománytól, akkor a marxista történeti tudományokat, kutatási módszereikkel, alapszemléletükkel együtt, mint a tanítás egyik alapfeltételét, *már vizsgáltnak* kell tekintenünk. A történelemtanítás módszertana a történettudomány módszereiről, marxista szemléletéről lényegesen újat mondani nem tud. Feladata, hogy alkalmazza a marxista társadalomtudományok, történeti tudományok módszereit, eredményeit.

Foglalkozzon-e a történelemtanítás módszertana tanterveméleti kérdésekkel? Vagy tekintsük a tananyag kiválasztását „minisztériumi” feladatnak? Bár a

²³ A hivatkozáshoz SIMON GYULA volt szíves hozzájárulni. A munkabizottságnak magam is egyike voltam. Ezért ismerem ezt a tematikát.

tanterveket a művelődésügyi miniszter adja ki, hagyja jóvá, a tananyag kiválasztásának *elvi szempontjait* tudományos módszerekkel vizsgálni a tantárgy módszertana is hivatottnak látszik. *Nincs más tudomány*, amely ezt a feladatot valamely tantárgyra, pl. a történelemtanításra alkalmazva *konkrétan* elvégezhetné. Ezzel magyarázható, hogy nemcsak olyan módszertani művekkel találkozunk, amelyek túlzott szerénységgel lemondanak ezeknek a kérdéseknek az elvi vizsgálatáról, hanem olyanokkal is, amelyek részletesen megvizsgálják a tananyag kiválasztásának elvi kérdéseit. Az OLTROGGE művében szereplő „témafeltáró oktatás” például az anyag kiválasztásának egyik jellegzetes irányzatát képviseli. A marxista módszertani irodalomban a tanterveméleti kérdések iránti érdeklődést az iskolareform lendítette fel. A korszerű művelődési anyag kiválasztása, elvi vizsgálata elől ma már egyetlen tantárgy sem térhet ki.

A módszertani kérdéseknek van egy bizonyos *közös törzsanyaga*, amely valamennyi rendszerező módszertanban előfordul. Közönsnek tekinthető kérdések a történelemtanítás feladatainak vizsgálata, a történelemóra és módszereinek tárgyalása. Bár a különböző szerzők — nem utolsósorban aszerint, hogy marxisták vagy nem-marxisták — különböző *álláspontot* foglalnak el ezekben a kérdésekben, de munkájukban közös az, hogy felvetik, vizsgálják ezeket a kérdéseket.

Jelentős eltérések forrása lehet az, hogy foglalkozik-e a módszertan *a tantárgy belső sajátosságai*val vagy sem. A történelemnek, mint iskolai tantárgynak, a más tantárgyaktól elütő legfőbb sajátossága feladataiban, a konkrétumok és absztrakciók²⁴ didaktikai jellegében és az időbeliség kérdésében rejlik. A tantárgyi sajátosságok vizsgálata valamennyi tantárgy módszertanának egyik feladata. Az oktatás általános elméletéhez viszonyítva éppen a tantárgyi sajátosságok adják a „különös” kategóriáját. A tantárgyi sajátosságokból fakadó problémák vizsgálatában rejlik a tantárgyi módszertanok létjogosultsága a didaktika mellett. Ennek a kérdésnek a mély feltárása még nem vált általánossá a marxista módszertani irodalomban. VAGIN—SZPERANSZKAJA művében a konkrétumok és a fogalmak a már idézett második rész (A tanár élő beszéde, szemléltető eszközök és a történelemkönyv a felsőbb osztályok történelemtanításában) alfejezeteiben kerül tárgyalásra. Idézem: „1. Konkrét történelmi tények, azok művelődési és nevelési jelentősége. Konkrét történelmi képzetek kialakítása. 2. A történelmi fogalmak kialakításáról és fejlesztéséről. 3. A történelmi fogalmak ismereti jelentősége. A történelmi tények megértése és képesség a bennük való eligazodásra.”²⁵ VAS KÁROLY: „A történelemtanítás folyamata, mint a megismerés és a nevelés folyamatának egysége” c. IV. fejezetben az alábbi pontokban veti fel a kérdést: „1. Konkrét és absztrakt egységének törvénye. 2. Történelmi konkrétumok. 3. Történelmi absztraktumok. 4. A konkrét és absztrakt történelmi ismeretek dialektikus egysége az oktatásban és nevelésben.”²⁶ A szerző ezekkel a kérdésekkel mintegy megalapozza a további kérdések vizsgálatát, az eleven szemlélettel, az elvont gondolkodással és a gyakorlat fokával foglalkozó részeket. REINHARD a történelemtanítás legjellegzetesebb didaktikai sajátosságának az időbeliség kérdését tekinti és mint láttuk, művében ezt kiinduló pontnak is szánja.

Ugyancsak nagy eltérések forrása lehet a tematika összeállítása, egész belső logikája szempontjából *az oktatás-pszichológiai kérdések* vizsgálata vagy mellő-

²⁴ Részletesebb kifejtésével „Konkrét és absztrakt viszonya az általános iskolai történelemtanításban” c. dolgozatomban foglalkoztam. Ped. Szemle, 1958. 12. sz. 1167—1185. l.

²⁵ I. m. 56—89. l.

²⁶ I. m. 40—47. l.

zése. Az említett szerzők közül tételesen nem vetik fel: JEFIMOV, VAGIN—SZPERANSZKAJA, VAS KÁROLY, REINHARD. Megtaláljuk mindkét német szerzőnél, OLTROGGENál már az alapvetésben, WEINTENDORFnál a módszertani kérdések vizsgálatának kiegészítő szempontjaként. Erőteljesen reklamálja és ajánlja a kérdés felvetését, vizsgálatát BORNHOLTZOWA idézett dolgozatában.

Valamennyi ismertetett módszertan közös vonása egy *hiányosság*: egyik sem foglalkozik a *történelemtanítás objektíve elért eredményeivel*. A jelenlegi módszertani irodalom általában csak az ellenőrzés és formáinak módszertani vizsgálatáig jut el. Az ellenőrzés formái a történelemtanításban hazánkban szinte kizárólag a számonkérésre korlátozódnak. A történelemtanítás oktatási-nevelési-képzési eredményeinek vizsgálata, számbavétele kívül reked a rendszerező módszertanok művelőinek figyelmén és a módszertani irodalomban cikkek, tanulmányok formájában is csak helyvel-közzel fordul elő. Olyan hiányosság ez, amely sokáig nem tartható fenn.

A fenti több irányú összehasonlító eljárás után megkísérlem a módszertan tematikájának, a tematika belső logikájának olyan összeállítását és annak indokolását, amely a felvetett problémák korszerű vizsgálatát rendszeres kifejtésben tenné lehetővé.

I. A történelemtanítás és módszertanának fogalma. (A történelemtanítás fogalmához kapcsolva a tantárgy sajátosságainak vizsgálatát.)

II. A történelemtanítás feladatai.

III. Pszichológiai feltételek a történelemtanításban.

IV. Didaktikai alapelvek a történelemtanításban. A történelemtanítás módszertanának pedagógiai „irányzata”.

V. A történelemtanítás tartalma (Tantervelméleti kérdések a művelődési anyag összeválogatásában).

VI. A történelemtanítás módja.

a) Tartalom és forma viszonya oktatási szituációban;

b) A tantárgy didaktikai struktúrája;

c) A megismerés és nevelés objektív és szubjektív folyamata a történelemtanításban. Ebben a fejezetben kap helyet az ismeretek „alkalmazásának” kérdése is;

d) A történelemtanítás szervezett formái (a történelemóra, a szakkör, a szervezett olvasómozgalom stb.);

e) A történelemtanítás módszerei az oktatás és nevelés egységében (valamennyi, beleértve a tanulók önálló munkáját is, valamint a módszerek kombinációját).

VII. A történelemtanítás eredményei (az eredmények ellenőrzésének módja és maguk az objektív eredmények).

VIII. Komplex kérdések a történelemtanításban.

1. Az általános és középiskola differenciációjának kérdései.

2. A történelemtanítás és a tantárgyak közötti koncentráció.

3. Világnézeti és erkölcsi nevelés, ateista nevelés a történelemtanításban.

4. A kronológia tanítása.

5. A tankönyvek és a tanulói segédkönyvek szerepe.

6. A történelemtanár személyisége.

IX. Függelék: A tantárgy történetének tanulságai (A tantervek, a tankönyvek és a módszertani irodalom tükrében).

A történelemtanítás módszertana e vázolt tematikájának a következő *a belső logikája*:

Magából a történelemtanításból, annak fogalmából, sajátosságaiból, a nevelésben, a tantárgyak között elfoglalt helyéből indul ki.

A módszertan fogalma nemcsak tudományrendszertani kérdés, a módszer-tan „hatáskörének” a tisztázása is.

Ahhoz, hogy a történelemtanítás tananyagát elvileg körvonalazzuk, előbb „premisszákként” tisztáznunk kell a tantárgy feladatait és azokat a pszichológiai feltételeket, amelyek között ezeket a feladatokat megvalósítjuk. A pszichológiai feltételek tisztázása a szaktárgyi módszertanoknak is feladata, hiszen az általános életkori-pszichológiai feltételek mindig konkrét meghatározott oktatási-nevelési szituációban hatnak.

Szükségesnek látszik azon didaktikai elvek számbavétele, amelyek a történelem tanításában sajátos problémákhoz kapcsolódnak. Ilyenek pl. a tudományosság elve, a szemléletesség elve, a tanulói aktivitás problémái, az oktatás és nevelés egységének elve. Valamely tantárgy tanítása módszertanának pedagógiai „irányzatát” éppen a didaktikai elvek kérdésében elfoglalt álláspont határozhatja meg.

A történelemtanítás tartalmának elvi körvonalait vizsgálni meggyőződésem szerint a módszertan hivatott.

A tartalom feldolgozása — filozófiai kategóriával élve — a pedagógiában is, az oktatásban is a „forma” kérdése. Időszerűnek tartom e két filozófiai kategória, a „tartalom” és a „forma” kategóriáinak tanulmányozását az oktatás általános elméletében és a szaktárgyi módszertanokban egyaránt.²⁷ Ilyen módon számos módszertani kérdés elvi elrendezésében is előbbre juthatnánk a szakirodalomban jelenleg uralkodó különböző elrendezési elvekhez képest. Ugyancsak előre lépést jelentene, ha az ismeretszerzés és nevelés folyamatát egyaránt megvizsgálánk objektív és szubjektív oldalá felől.

A történelemtanítás eredményeinek vizsgálatával foglalkozni kell, az eredmények vizsgálatának módja és maguk az objektív eredmények felől egyaránt.

E vázlat belső logikája tehát a gondolkodásunkban egyre jobban meghonosodó „pedagógiai logika”, azaz: feladatok — azok végrehajtásának pszichológiai feltételei — tartalom — a forma mint eszköz — eredmények.

Mi indokolja a továbbiakban a komplex kérdések felvetését? Az, hogy ezek valóban „összetettek” és egyetlen fentebbi fő kérdés alkérdéseként teljes összetettségükben nem meríthetők ki. Az általános és a középiskola differenciációja nem csupán tanterveméleti kérdés, más, pl. a módszerekben jelentkező vetülete is van. Hasonlóképpen nem tekinthető csupán tanterveméleti kérdésnek a koncentráció. Megvalósításának gyakorlati oldala egyéb kérdéseket is felölel.

Feladatok, tartalom, módszerek, eredmények összetett kérdése a világnézeti, erkölcsi, ateista nevelés a történelemtanításban.

Sajátos, tartalmát és módszereit tekintve számos variációt igénylő kérdés a kronológia tanítása.

A történelem tankönyvek kérdése összefügg valamennyi alapkérdésünkkel, a tankönyv módszertani nézeteink realizálásának egyik eszköze.

Talán nem szorul külön indoklásra a történelemtanár személyiségének jelentősége a tantárgy tanításában.

²⁷ A kérdést érintőleg a közelmúltban Szigeti József vetette fel „A kultúra szocialista tartalmának és nemzeti formájának kérdéséhez” c. tanulmányában. Társadalmi Szemle, 1962. 8—9. sz. 85. l. — A szerző az iskolareform „apropos”-jából itt kitér a tartalom és forma kategóriájára pedagógiai szituációban.

A történelemtanítás módszertana tematikájának egyetlen kérdéséről sem mondhatjuk el ma még, hogy kutatása terén ne várnának ránk további feladatok.

Annak ellenére, hogy az alapvető állami dokumentumok több ízben ráirányították a figyelmet az egyes tantárgyak feladataira, nincs ma még olyan „feladatrendszer” az egyes tantárgyaknak, a történelemtanításnak, amely a más tantárgyakkal való munkamegosztásban elég differenciált volna, eléggé mélyen elemezné a feladatok kölcsönös összefüggését, a részfeladatok igen sokszínű skáláját.

Az elmúlt években jóformán meg se kíséreltük a történelemtanítás pszichológiai feltételeinek vizsgálatát. Felvetődik a kérdés: szükség van-e az egyes tantárgyakban külön-külön is kitérni a pszichológiai feltételekre? Nem elégedhetnének-e meg az általános pszichológiai, oktatás- és neveléslektani ismeretek alkalmazásával? (Ma még ezeket sem alkalmazzuk a kívánt mértékben!) A történelemtanítás módszertani irodalmában kezd meghonosodni az a feltevés, hogy nem.²⁸ A konkrét tananyagok feldolgozása közben végzett pszichológiai vizsgálatoknak nem csupán az a jelentősége, hogy az életkori sajátosságokat objektív módszerekkel szemünk elé tárják, hanem módosítólag hathatnak magukra a tananyagokra és azok feldolgozási módjára, amennyiben ezeket a vizsgálatokat kettős céllal végezzük, ha megfigyeljük az életkori sajátosságok konkrét jelentkezését és azokhoz hozzáigazítjuk a tananyag szintjét, struktúráját, elemeit, feldolgozásának módját.

Az iskolareform fellendítette a tantervelméleti kérdések iránti érdeklődést. Kívánatos volna, ha a tantervelmélet a továbbiak során sem veszítené el „aktualitását”, többé nem tévesztenénk szem elől.

Majdnem teljes egészében érintetlen kérdés a tartalom és forma filozófiai kategóriájának oktatási szituációban való vizsgálata. Talán nem érdektelen éppen egyes szaktárgyak módszertani kutatásaiban megkísérelni ennek a rendező elvnek az alkalmazását.

Bár általában kialakulatlan a módszer fogalma, külön ki kell térnünk arra, hogy a történelemtanítás gyakorlatában távolról sem vettük számításba az összes lehetséges módszereket, azoknak a variabilitását. A történelemtanítás egyike azoknak a tantárgyaknak, ahol a módszerek sematizálódása, elszegényedése, elszürkülése a legszélsőségesebb negatív képet mutatja.

Ugyancsak kimunkálatlan, majdnem hogy új feladat a marxista történelemtanításban az objektív eredmények vizsgálata. A deklaratív pedagógiai szemlélet szemet hunyt az eredmények objektív vizsgálata előtt. A pedagógiai jelzőszavak megvalósulásának útját már nem követte nyomon. Ha a régi jelzőszavakat újakkal akarta felcserélni, kampányszerű röpdolgozatokra, helyszíni szemlékre hivatkozott.

Ami a komplex kérdések művelését illeti, azoknak valóban összetettségét kell feltárnunk. A komplex kérdések rendszere, elmélyült vizsgálata egyik fegyvere a deklaratív pedagógia és a sablonokhoz fűzött illúziók felszámolásának.

A módszertani kutatások eljárásait tekintve szintén temérdek tennivalónk van. Ez idő szerint szinte egyetlen kutatási módszer sem vert mélyen gyökeret

²⁸ Lásd: A. Z. РЕГЫКО szerkesztő „A történelem elsajátításának pszichológiája tanulók részéről”. Moszkva, 1961. (oroszul).

a metodikai irodalomban, mégkevésbé mondható el az a kutatási módszerek együttes alkalmazásáról.

Puszta felsorolásban is igen sokirányú a lehetséges eljárások skálája: a hétköznapi empiria széles körű elemzése, az empiria elemzése kísérleti feltételek mellett, összehasonlító módszer nemzetközi tapasztalatok alapján, történeti módszer a tantárgy eddig megtett több évszázados pályafutása alapján,

az elméleti irodalom, a történelemtanítás módszertanával érintkező valamennyi tudományág fejlődésének rendszeres tanulmányozása és alkalmazása a tantárgy tartalmában és módszereiben. Külön kiemelendő a marxizmus—leninizmus fejlődése, a történeti tudományok fejlődése, a didaktika és a nevelésemélet fellendülése.²⁹

Az előttünk álló kutatási feladatok eredményeiről a módszertani irodalom különböző műfajaiban számolhatunk be. Ilyenek:

a tudományos munka eredményeit összegező tanulmányok, cikkek, rendszerező módszertanok (ezen belül külön műfajnak tekintve a tanárjelöltek számára készülő egyetemi módszertani tankönyvet),

tanári kézikönyvek, segédkönyvek az egyes osztályok tananyagának konkrét feldolgozásához,

valamely sajátos módszertani kérdés rendszeres és eredményes megoldását szolgáló segédkönyvek (pl. „Mivel és hogyan szemléltetek a történelemórán?” Előkészületben).

Mind a kutatásoknak, mind a kutatások eredményeit különböző műfajokban összegező módszertani irodalomnak az *iskolai történelemtanítás konkrét gyakorlatát kell segítenie, továbbfejlesztenie*. A metodikáknak a gyakorlattal való szoros kapcsolata mind a módszertani kutatások célját, feladatait, mind a kutatások eredményeinek használhatóságát döntő mértékben kell, hogy meghatározza. Alkalmazott tudomány, alkalmazásra alkalmasnak kell lennie.

Юдит Вереш:

ПОНЯТИЕ ОБУЧЕНИЯ ИСТОРИИ И ЕЕ МЕТОДОЛОГИИ

Автор анализирует роль истории как школьного предмета и затем доказывает, что методика преподавания истории является наукой, занимающейся вопросами результативного обучения истории в школе. По своим функциям педагогика предмета — с точки зрения её характера — является прикладной, комплексной наукой. Цель её — помощь обучению истории в школе. Автор согласует свои утверждения со взглядами отечественных и зарубежных ученых. При этом она систематизирует круг главных проблем, относящихся к этой науке.

Judit Veress

TEACHING OF HISTORY AND CONCEPTION OF ITS METHODOLOGY

Author analyzes the role of the history as subject of instruction. Then she proves that the methodology of teaching history is a science dealing with a successful teaching of history at school. Regarding its function the pedagogy of the subject — by virtue of its nature — is an applied, complex science. Its object is to help the teaching of history at school. Collating her statement with views of Hungarian and foreign authors, the writer systematizes the major problems belonging to this science.

²⁹ E kutatási módszerek együttes alkalmazására tettem kísérletet „Tantárgykoncepció-történelemből” c. tanulmányomban. Pedagógiai Szemle, 1960. 9. sz.